

Олена А. Овечкіна*

SWOT-АНАЛІЗ СТАНУ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто важливе теоретичне питання визначення стану економічних відносин власності, від характеру змін яких залежить протікання загальних деструктивних соціально-економічних процесів й поява так званих специфічних деформаційних процесів у соціумі. У статті доведено, що поява специфічних деструкцій обумовлена нинішнім станом розвитку державної й приватної власності в ході відбудови капіталістичної економіки в Україні. У роботі визначено, що діагностику відносин власності можна здійснити за рівнями інституціонально-персоніфікованих суб'єктів і з застосуванням матричного методу й swot-аналізу. Результати оцінки стану відносин власності показали, що кожна з її форм має «слабкі» і «сильні» сторони, «загрози» і «можливості». Автором розглянуті негативні й позитивні ефекти, які демонструють державна і приватна форми власності, й у своїй сукупності продукують посилення нових процесів десоціалізації транзитивного суспільства.

Ключові слова: діагностика відносин власності, swot-аналіз, матричний аналіз, деструктивні специфічні соціально-економічні процеси, десоціалізація, депривація, науперизація, дискримінація, ексклюзія.

Рис. 1. Лім. 11.

DOI: 10.32752/1993-6788-2021-1-237-34-42

Olena A. Oviechkina

SWOT-ANALYSIS OF THE STATE OF OWNERSHIP RELATIONS IN THE CONDITIONS OF THE TRANSITIVE ECONOMY OF UKRAINE

The article considers an important theoretical issue of determining the state of economic property relations, the nature of which depends on the course of general destructive socio-economic processes and the emergence of so-called specific deformation processes in society. The article proves that the appearance of specific destructions is caused by the current state of development of state and private property during the reconstruction of the capitalist economy in Ukraine. It is determined in the paper that the diagnosis of property relations can be carried out at the levels of institutionally-personified subjects and with the use of matrix method and swot-analysis. The results of the assessment of the state of property relations showed that each of its forms has "weaknesses" and "strengths", "threats" and "opportunities". The author considers the negative and positive effects that demonstrate public and private forms of ownership, and in their entirety produce the strengthening of new processes of desocialization of a transitive society.

Keywords: diagnostics of property relations, swot-analysis, matrix analysis, destructive specific socio-economic processes, desocialization, deprivation, pauperization, discrimination, exclusion.

Peer-reviewed, approved and placed: 13.03.2021.

Постановка проблеми. Складні тенденції, що відбуваються у економічній і соціальній сферах вітчизняного соціуму, дослідниками ідентифікуються як деформаційні, й пов'язуються з посиленням як загальних деструктивних соціально-економічних процесів (подальше майнове розшарування, зниження рівня та якості життя, неконтрольоване зростання безробіття), так і специфічних, що виникають на певному етапі розвитку транзитивної

¹ Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk. Ukraine.

економіки. На сьогодні такі специфічні соціально-економічні процеси, як: домінування ексклюзивного розподілу суспільного продукту та його споживання, маргіналізація, пауперизація й соціальна девіація населення, стають предметом досліджень економістів, соціологів, правознавців, психологів. Причини посилення специфічних соціально-економічних процесів деструкції вчені вбачають у негармонізованості інституціонального середовища, в якому функціонують економічні суб'єкти, неоднозначному впливі зовнішнього ринку, психологічній неготовності певних соціальних груп до стрімко подібних науково-технічних змін тощо. Лише нещодавно з'явилися праці, у яких дослідники зауважують, що причини появи деструкцій у соціально-економічній сфері суспільства можуть бути пов'язані з деформаціями більш глибоких шарів виробничо-господарських відносин – перед усім, економічних відносин власності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідники значну увагу знову приділяють соціальним проблемам як транзитивних, так і розвинених країн, оперуючи рядом термінів: десоціалізація, ексклюзія (соціальне відторгнення), інклюдія (процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі), матеріальна депривація, дискримінація, маргіналізація (соціальне падіння) тощо [1, с.139-140]. Пояснення сутності означених термінів, вченими пов'язується із зростанням бідності, відсутністю у значній частині населення необхідних базових знань і можливостей їх оновлення, наявністю у соціальному середовищі різного роду дискримінацій, відсталістю соціальної інфраструктури тощо [2, с. 62; 3, с.25].

Деякі наковці пов'язують посилення руйнівної сили деструктивних соціальних процесів з неефективністю управлінської діяльності певних суб'єктів, в основному керівництва підприємств та керуючих систем на рівні держави та органів місцевого самоврядування [4; 5], проте:

по-перше, не доводячи свої теоретичні висновки до методичних рекомендацій щодо вирішення цими суб'єктами певних конкретно-практичних проблем господарювання й управління;

по-друге, не поглиблюючи теоретико-методологічні дослідження інституціонально-персоніфікованих суб'єктів (держави, підприємств, індивідів у складі домогосподарств) до рівня з'ясування змін стану відносин власності як першопричини загальних деструктивних соціально-економічних процесів, так і специфічних деструкцій.

Слід відзначити, що стосовно певних інституціональних суб'єктів, зазвичай підприємств, цілями діагностування обираються будь-які питання їх господарювання (напрями діяльності, стан ресурсного забезпечення та його використання, ступінь розв'язання стратегічних чи тактичних задач, рівень економічної безпеки тощо), але не відносини власності. Утім, узагальнення достатньо значної кількості наукової літератури з питань організації й управління господарською діяльністю такого інституціонального суб'єкта як підприємство, показало, що саме зрушення у відносинах власності обумовлюють визначення всіх атрибутів цілеполягання та діагностики ефективності його економічної поведінки. Зважаючи на сказане, що сформований теоретико-методичний потенціал діагностики підприємств

може стати підставою для:

по-перше, розробки технології діагностики відносин власності, принаймні, на мікрорівні інституціонально-персоніфікованих суб'єктів, тобто коли керуючою системою виступає керівництво підприємств;

по-друге, використання існуючих методів оцінки стану підприємств для визначення змін у приватній і державній формах власності, які вони суб'єктивують;

по-третє, проведення SWOT-аналізу, матричного аналізу основних форм власності як взаємодіючих підсистем, коли задіяна у дослідженні значна кількість підприємств, дозволяє, на наш погляд: а) поєднати дослідницькі переваги багатьох методичних підходів, які можна застосувати до поглибленого вивчення відносин власності (причин і наслідків їх змін); б) посилити науковий потенціал діагностики як своєрідного первинного етапу управління, результати якого мають стати об'єктивними передумовами результативного прогнозування й планування розвитку системи відносин власності.

На основі узагальнення праць вчених Д. Ревенко, С. Солодухіна, Є. Шайтанової, Л. Сергєєвої, А. Ревкуц, Л. Сергєєвої, А.Бакурової, О. Толпегіної та інш. [6; 7] нами запропоновано діагностувати зміни стану форм власності на основі кількісно-якісного, інституціонального, рейтингового, рівноважного, динамічного підходів. Ми вважаємо, що для діагностики стану власності особливе значення мають кількісно-якісні підходи з формалізованими (кількісно-математичними методами аналізу) та неформалізованими (інтуїтивними експертно-рейтинговими методами), до яких можна віднести:

- матричний метод, використання якого дозволить вивчити генезис внутрішньої структури власності, субординацію та координацію зовнішніх інституціональних (правових, поведінкових тощо) форм її прояву;

- SWOT-аналіз, що доповнює матричний метод аналізу, й значно збільшує науковий потенціал дослідження реального стану й проблем функціонування різних форм власності.

Зважаючи на сказане, **метою даної роботи** є виявлення змін стану економічних відносин власності, що провокують й поглиблюють нерозв'язані деструктивні специфічні соціально-економічні процеси. Досягнення означеної мети передбачає розв'язання наступних задач:

- вибір найдоцільніших інструментів оцінки стану економічних відносин власності;

- проведення SWOT-аналізу державної та приватної форм власності;

- компаративний аналіз їх стану, за результатами якого визначатимуться причини і наслідки виникнення багатьох негативних соціальних процесів.

Основні результати дослідження. Матричний метод та SWOT-аналіз, посилений матричним методом можна застосувати для оцінювання «слабких» і «сильних» сторін різних форм власності за рівнями організації суб'єктів (як інституціональних: держава, керівництва підприємств, так і персоніфікованих: домогосподарства, індивіди), «можливостей» і «загроз» їх функціонування; виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів прогресивного

чи регресивного розвитку. Результати проведеного SWOT-аналізу функціонування державної і приватної власності показали, що «сильними сторонами» відносин державної власності є те, що:

1) це об'єктивна соціально-економічна форма усупільнення суспільного виробництва, що виконує значну кількість суспільних зобов'язань (має відповідальність щодо забезпечення постійної зайнятості, стабільної оплати праці, надання суспільних благ);

2) держава (як головний інституціональний суб'єкт) здійснює адміністративно-правове регулювання ринків;

3) державні підприємства мають визначені гарантовані фінансові можливості активізації інноваційної діяльності;

4) внутрішніми факторами, що посилюють позиції державної власності є політика державного патерналізму на внутрішньому ринку і політики підтримки національного бізнесу на зовнішньому ринку, вільна торгівля з ЕС;

5) створення й вдосконалення інституціонального середовища, що стосується господарювання економічних суб'єктів всіх форм власності.

«Слабкими сторонами» державної власності виявлено:

1) несприйнятливість державних підприємств до ринкової моделі господарювання (відсутність зацікавленості у впровадженні інновацій та збільшенні рентабельності виробництва; неохильність до ризику);

2) вибір керівництвом і персоналом державних підприємств (найчастіше) опортуністичних моделей поведінки;

3) постійні зміни у законодавстві стосовно стратегії й тактики здійснення приватизації;

4) надмірне використання податкових інструментів;

5) значний негативний вплив зовнішнього середовища (маніпулятивний вплив з боку глобального капіталу на рішення всіх вітчизняних інституціонально-економічних суб'єктів);

6) значний негативний вплив внутрішнього середовища (обробка ЗМІ свідомості населення щодо неефективності та непереборної корупції державної власності).

«Сильним рисам» приватної власності приділяється значно уваги у науковій і публіцистичній літературі, до їх переліку зазвичай надаються:

1) вибір приватними підприємствами ринкової моделі господарювання на відміну від державних підприємств;

2) схильність до інновацій та ризику;

3) схильність до отримання прибутку ринковими і неринковими способами (квазіприбутків), що пояснює ствердження багатьох вчених про більшу прибутковість приватних підприємств за державні;

4) здатність пристосовуватися до змін ринкової кон'юнктури, віддаючи перевагу конкуренції, кооперації чи коопетиції (міксу конкуренції і кооперації) з іншими агентами ринку [8];

5) підтримання процесів приватизації у вітчизняній економіці з боку фінансових структур глобального капіталу (через зовнішні «рецепти» МВФ щодо укріплення приватної власності у транзитивних економіках);

6) насадження у свідомість населення позитивного відношення до

приватної власності, укріплення якої нібито руйнує основи корупції, у той же час, негативного відношення до державної власності і держави, забезпечуючих прибутковість лише ресурсодобувних монополій дозволом на високі тарифи;

7) насадження у свідомість суспільства твердження про те, що іноземний капітал приносить лише користь національній економіці.

Про «слабкі риси» приватної власності дослідники вважають за краще не говорити, масово закликаючи продовжувати приватизаційні процеси. Між тим, слід ще раз виділити такі узагальнені недоліки цієї форми власності, як те, що приватні підприємства:

1) не гарантують зайнятість, тобто не мають соціальної відповідальності перед суспільством за коливання попиту на ринку зайнятості;

2) проявляють опортуністичну поведінку до держави (за будь-якої нагоди: приховування доходів, фінансові правопорушення: бюджетні, податкові, правопорушення у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного та соціального страхування;

3) навмисне доведення до банкрутства (ст. 219 Кримінального Кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за доведення до банкрутства), якщо доведено ненавмисне банкрутство, передбачається субсидіарна відповідальність у процедурі банкрутства без кримінальної відповідальності) [9];

4) проявляють опортуністичну поведінку до стейкхолдерів (за будь-якої нагоди: порушення умов угод (згідно ст. 11 та ст. 144 Цивільного Кодексу України, — це договори аренди, придбання, зберігання, використання майна, купівлі-продажу продукції, надання й оплати послуг тощо) [10];

5) проявляють опортунізм до найманих робітників (реальні умови праці та оплати не відповідають обіцяним, відсутність «соціального пакету», практикування виплати заробітної плати у конвертах та найму без трудових контрактів;

6) демонструють безповідальність перед найманим персоналом за стан психологічного клімату (посилення неекономічної експлуатації) у колективах;

7) не приховують безповідальність перед суспільством за якість продукції, послуг (наявність шкідливих речовин, ГМО);

8) ігнорують зворотну реакцію відторгнення соціумом нав'язуваних ЗМІ та іншими привладними структурами установок про те, що збиток (недоотриманий прибуток) приватних підприємств — це необґрунтоване привласнення прибутку державними підприємствами, до яких «благоволить» влада.

Позначаючи кожен характеристику сильних та слабких сторін функціонування державної та приватної власності, а також кожен фактор впливу на них через один бал, отримаємо пелюсткову діаграму функціонування та перспектив розвитку різних форм власності, що надають можливість провести їх компаративний аналіз (рис. 1). Як видно з рис. 1, державна власність на даний момент є більш ефективною формою власності, проте, приватна власність має кращі перспективи розвитку. Разом із тим,

через її вади та недоліки вона характеризується більшим рівнем ризику (економічного, соціально-політичного, іншого), що створює додаткові загрози її функціонуванню.

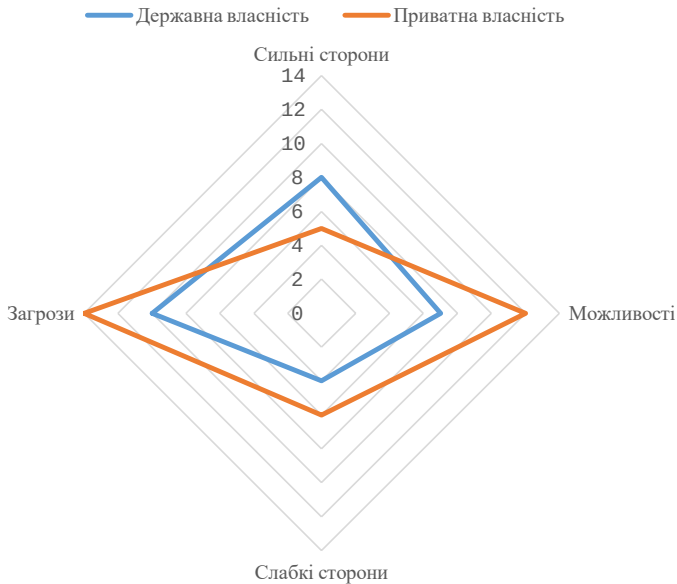

Рис. 1. Пелюсткова діаграма функціонування та перспектив розвитку державної та приватної власності, авторська розробка

Стосовно приватної власності слід відзначити, що її функціонування відрізняється підвищеними загрозами, але й більшими можливостями, отже, сильні сторони приватної власності поступаються, причому значно, сильним сторонам приватної власності. Така ситуація свідчить про необхідність:

1) пильного державного контролю за функціонуванням як приватної, так і державної власності з формулюванням неупереджених висновків;

2) ретельного аналізу наслідків впровадження «мусованої» у науково-публіцистичних джерелах ідеї нагальної подальшої приватизації державної власності;

3) вирішення теоретичних і практичних питань створення збалансованої сукупності формоутворень власності, що вимагає впровадження низки моніторингових процедур.

Підсумовуючи результати SWOT-аналізу відносин власності, слід відмітити, що інтегрований негативний вплив на стан відносин власності здійснюють:

- деформована матеріально-технічна бази виробництва завдяки: «передчасній» деіндустріалізації, коли виробництво заміщується послугами, не пов'язаними з підвищенням його ефективності (торгівлею, орендою, ремонтом тощо);

- довготривалому зниженню виробничого потенціалу підприємств всіх форм власності;

- комплексна дія економічних факторів, як от:

1) підміна інтересів суспільства інтересами державного апарату, отже, спотворення реальних цілей управління народною власністю;

2) посилення економічної і політичної влади національних олігархічних структур;

3) посилення втручання іноземного капіталу у вітчизняну економіку;

4) «віддаленість» більшості дрібних акціонерів від формально належної їм власності, та від операцій на фондовому ринку.

Негативний синергічний ефект наведеного переліку економічних факторів полягає у олігархізації економіки і суспільства країни, з одного боку, та десоціалізації й ексклюзії, з іншого боку;

- комплексна дія інституціонально-правових факторів, як от:

1) суперечливість правового статусу приватних підприємств (ст.113 ГКУ надає право приватним підприємствам діяти на основі приватної власності юридичної особи, при цьому згідно ст. 62 ГКУ ПП не можуть мати у своєму складі інших юридичних осіб) [11];

2) відсутність постприватизаційної (правової та економічної) підтримки підприємств, що посилює високі ризики інвестування у середній і великий приватний бізнес;

3) формування квазіринкової (зовнішньо ринкової, проте за суттю антиринкової) матриці інститутів.

Взаємодія наведених інституціонально-правових факторів провокує деінституціоналізацію як складний негативний синергічний ефект, основними формами прояву якого є спотворені ринкові інститути, що імплантувались у інституціональну матрицю транзитивного суспільства, стихійно виникненні нові неформальні інституції неринкової, навіть, антиринкової дії тощо;

- сукупна дія матеріальних, інституціонально-правових та економічних факторів приводить до:

1) відродження на квазіринковій основі корупційно-бюрократичних засад державної власності та системи державного управління соціально-економічним розвитком транзитивної країни, що у сукупності провокує погіршення стану та інволюцію соціально-економічних процесів;

2) розгортання системного опортунізму у відносинах між суб'єктами всіх рівнів інституціональної організації;

3) використання концепції партикуляризму у розробці напрямів економічної політики, що гальмує інноваційну активність державних та дестимулює інноваційну поведінку приватних підприємств.

Звідси, стають зрозумілими постійні дорікання державній власності і державі у: по-перше, заохоченні поведінки утриманства чи ретретизму у населення з низькими доходами та опортуністичної поведінки індивідів з середнім і нижче рівнем доходів; по-друге, збільшенні витрат бюджету на соціальні потреби, задоволення яких залишається недостатнім, через що провокуються нові види ексклюзій (економічна (низькі доходи), політична,

культурна, соціальна (незадоволення соціальних послуг, деструктивне соціальне оточення) [12].

Висновки. Вищевикладений матеріал дозволяє зробити наступні висновки:

1) деструктивні специфічні соціально-економічні процеси (десоціалізація, маргіналізація, ексклюзія тощо), які вразили не лише транзитивні, але й розвинені суспільства, пояснюються в основному з позицій емпіричного рівня досліджень, обмежуючись вивченням конкретних сфер прояву означених процесів (з'ясуванням вад інституціонально-правового середовища, чи соціально-психологічного клімату суспільства, чи неефективної діяльності владних структур, чи організацій соціальної сфери і т.п.);

2) з позицій теоретичного рівня досліджень вкрай необхідним стає встановлення зв'язку між появою нових соціальних деструкцій і негативними змінами у сукупності відносин власності. З цього приводу зростає потреба у виборі найдоцільніших інструментів оцінки стану економічних відносин власності, до яких у статті віднесено матричний аналіз і SWOT-аналіз державної та приватної форм власності;

3) компаративний аналіз «слабких» і «сильних» сторін та «загроз» і «можливостей» державної і приватної власності показав, що у процесі реалізації обидві форми продукують негативні синергетичні ефекти, які «запускають» серію нових деструктивних процесів. Подальші дослідження у цьому напрямку мають спрямовуватися на усунення теоретико-методологічних підстав «гальмування» деструктивних процесів у суспільстві завдяки розробці й впровадженню моделі діагностики стану відносин власності й, відповідно, цілісної концепції управління змінами цього складного об'єкту досліджень.

1. Марценюк О.В., Луценко Я. В. Вирішення проблем соціального відторгнення в Україні на регіональному рівні. Вісник Донецького національного університету. Серія: Економіка і право. Випуск 2. 2013. С. 139-143.

2. Локтева І.І. Соціальне відторгнення: атрибути, функції та відношення. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015 №2 (27). С. 59-65.

3. Кондиріна А.Г. Соціальне відторгнення як причина низького рівня людського розвитку в Україні. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2013. № 2 (66). С. 24-28.

4. Зайчикова В.В., Романків І.Я. Показники оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Наукові праці НДФІ. 2005. № 4(33). С.55-61

5. Соколов А.В. Сучасні підходи до оцінки якості державного управління. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=901>.

6. Лазоренко Т. В., Солосіч О.С. Коопетиція як сучасний підхід до стратегічного управління підприємством. Проблеми системного підходу в економіці. 2018. Випуск 6. С. 96-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_6_17.

7. Ревенко Д. С. Концепція моделювання діагностики й управління стійкістю соціально-економічних систем. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Випуск 18. Частина 2. С.194-197.

8. Кримінальний Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

9. Цивільний Кодекс України. URL: <https://i.factor.ua/ukr/law-54/section-296/>.

10. Господарський Кодекс України. URL: <https://i.factor.ua/ukr/law-56/section-329/>.

11. Макарова О.В. Соціальне відторгнення в Україні: специфіка проявів та методологія оцінювання. URL: <https://dse.org.ua/archive/15/5.pdf>.

1. Martseniuk O.V., Lutsenko Ya. V. Vyrishennia problem sotsialnoho vidtorhnennia v Ukraini na rehionalnomu rivni. Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomika i pravo. Vypusk 2. 2013. S. 139-143 [in Ukrainian].
2. Loktieva I.I. Sotsialne vidtorhnennia: atrybuty, funktsii ta vidnoshennia. Aktualni problemy sotsiologhii, psykholohii, pedahohiky. 2015 №2 (27). S. 59-65 [in Ukrainian].
3. Kondryna A.H. Sotsialne vidtorhnennia yak prychyna nyzkoho rivnia liudskoho rozvytku v Ukraini. Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. 2013. № 2 (66). S. 24-28 [in Ukrainian].
4. Zaichykova V.V., Romankiv I.Ia. Pokaznyky otsinky efektyvnosti diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. Naukovi pratsi NDFI. 2005. № 4(33). S.55-61 [in Ukrainian].
5. Sokolov A.V. Suchasni pidkhody do otsinky yakosti derzhavnoho upravlinnia. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2014. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=901> [in Ukrainian].
6. Lazorenko T. V., Solosich O.S. Koopetytsiia yak suchasnyi pidkhid do stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi. 2018. Vypusk 6. S. 96-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_6_17 [in Ukrainian].
7. Revenko D. S. Kontseptsiiia modeliuvannia diahnostryky y upravlinnia stiikistiu sotsialno-ekonomichnykh system. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. 2016. Vypusk 18. Chastyna 2. S.194-197 [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
9. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy. URL: <https://i.factor.ua/ukr/law-54/section-296/> [in Ukrainian].
10. Hospodarskyi Kodeks Ukrainy. URL: <https://i.factor.ua/ukr/law-56/section-329/> [in Ukrainian].
11. Makarova O.V. Sotsialne vidtorhnennia v Ukraini: spetsyfika proiaviv ta metodolohiia otsiniuvannia. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/15/5.pdf> [in Ukrainian].